

PEDAGOGIK MAHORAT

9
2023

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

9-son (2023-yil, oktabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2023

<https://buxdu.uz>

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2023, № 9

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas'ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mahmudov Mels Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To'lg'in Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G'arbiy Universitet, Bolgariya)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Chariyev Irgash To'rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro'ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To'xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori, dotsent

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Jumaev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Nurulloev Firuz No'monjonovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

20.	МУСАЕВА Нодира Низомовна, МУСАЕВА Нафиса Азимжоновна, ЛИТВИНА Виктория Богдановна	Технология модульного обучения, основанная на предметно-деятельностном подходе	118
21.	ОМОНОВ Азиз Носир ўгли	Ички ишлар органи ходимларида ижтимоий интеллектнинг илмий-психологик асослари	124
22.	РАХИМОВА Индира Игоревна	Влияние ценностей на социальную активность	129
23.	САИДВАЛИЕВА Шодия Рихсихужа кизи	Концептуально-системообразующие подходы в исследовании этнического самосознания	133
24.	ТАИРОВА Мадинабону Бахтияровна	Бўлажак тарбиячиларда касбий фаолиятларини ривожлантириш муаммосининг назарий манбаларда ёритилиши	138
25.	УРИНОВА Шарофат Ахтамовна	Талабалар клиник тафаккурини шакллантиришда вазиятли топшириқлардан фойдаланиш	143
26.	ҲАКИМОВ Жамшид Октямович	“Информатика ва АКТ” курсини ўқитишда инновацион шакллар ва таълим тизимини қуриш тамойиллари	147
27.	SATTAROVA Gulnora Ikromovna	Jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘smirlar hissiy va irodaviy sifatlarining korrelyatsiasi	151
28.	HIKMATOV Akmal Sadulloyevich	Nevrolog-shifokorlarning ijtimoiy-psixologik kompetentligi rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari	158
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM			
29.	ADIZOVA Nigora Baxtiyorovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining divergent tafakkurini rivojlantirishda ta‘lim-tarbiyaning ahamiyati	163
30.	ADIZOVA Nodira Baxtiyorovna	Boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarni kamol toptirishda muammoli ta‘lim texnologiyasining o‘rni	168
31.	AXMEDOVA Zarrina Jamilovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni moslashuvining pedagogik-psixologik xususiyatlari	173
32.	JUMAYEV Umedjon To‘raqulovich	Art-terapiya vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ tafakkurini rivojlantirishning nazariy asoslari	179
33.	QAYIMOV Laziz Mirzo o‘g‘li	Boshlang‘ich sinflarda ertaklarni o‘qitish asosida o‘qib va tinglab tushunish malakalarini takomillashtirish	184
34.	SANOYEV G‘aybullo Abduraxmonovich	Boshlang‘ich sinflarda ajdodlar merosidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari	190
FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘QITISH			
35.	ALMAMATOVA Manzura Shavkatovna	Pedagogical basis of motivation and attitude in learning a foreign language	195
36.	BAKAYEVA Rayxon Izatovna	O‘qish savodxonligi funksional savodxonlikni shakllantirishning asosi sifatida	199
37.	DILOVA Nargiza Gaybullayevna, BAKAYEVA Rayxon Izatovna	Funksional o‘qish savodxonligini rivojlantirishda matn turlari ustida ishlash usullari	204
38.	ShARPOV Sherzod Shirinboy o‘g‘li	Kooperatsiya asosida til o‘rganish xususiyatlari	213
39.	РАХИМОВА Муҳаббат Эргашевна	О приёме сопоставления текстов на уроке литературы	217
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH			
40.	QAHHOROV Siddik Qahhorovich, JAMILOV Yusuf Yunus ugli	Results of research on the use of software to improve the quality of education	223
41.	RAKHIMOV Nasriddin Nomozovich, BEGMATOV Akram Khasanovich, HAQNAZAROVA	Methods of teaching trigonometric equations and inequalities using the properties of geometric shapes	230

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING DIVERGENT TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA TA‘LIM-TARBIYANING AHAMIYATI

Adizova Nigora Baxtiyorovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Divergent tafakkur tushunchasi eng umumiy ko‘rinishida muammolarni hal etishning muqobil variantlarini ko‘ra olish qobiliyatini aks ettiradi. Divergentlik – muammoni hal qilishning bir necha usullarini ko‘rishga imkon beradigan fikrlashning alohida sifati bo‘lib, u shaxsda ijodkorlik va motivatsiyani shakllanishi bilan bog‘liq. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida divergentlikni rivojlantirish muammosi bo‘yicha psixologik-pedagogik adabiyotlarni darsliklarni nazariy va metodik jihatlarini o‘rganishni dolzarb ekanligini hamda nazariy nuqtai nazaridan tadqiqotlar olib borishni talab qilinish kerakligi aniqlandi. Divergent tafakkurning shakllanishi va rivojlanishi kreativlik bilan solishtirganda oldindan ayta olish mumkin bo‘lgan va tashqaridan boshqarish mumkin bo‘lgan jarayonligi haqida fikr mulohazalar keltirilganmiz.

Kalit so‘zlar: divergent, diqqat, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, tafakkur, motiv, faoliyat, konvergentsiya, reproduktiv, ijodiy fikrlash, mustaqil, evristik, ta‘lim-tarbiya, didaktik o‘yinlar, pedagogik texnologiya.

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ ДИВЕРГЕНТНОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Понятие дивергентного мышления в самом общем виде отражает способность видеть альтернативные варианты решения проблем. Дивергенция – это особое качество мышления, позволяющее видеть несколько путей решения проблемы, и оно связано с формированием у человека творческих способностей и мотивации. Определено, что изучение теоретико-методических аспектов учебников психолого-педагогической литературы по проблеме развития дивергенции у учащихся младших классов имеет актуальное значение, а также необходимо проводить исследования с теоретической точки зрения. Приводятся рассуждения о том, что формирование и развитие дивергентного мышления является предсказуемым и управляемым извне процессом по сравнению с творчеством.

Ключевые слова: дивергентное, внимание, восприятие, процесс ассоциаций, мышление, мотив, деятельность, конвергенция, репродуктивное, творческое мышление, самостоятельное, эвристическое, обучение, дидактические игры, педагогическая технология.

THE IMPORTANCE OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE DEVELOPMENT OF DIVERGENT THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The concept of divergent thinking in the most general form reflects the ability to see alternative options for solving problems. Divergent thinking is a special quality of thinking that allows to see several ways of solving a problem, and it is associated with the formation of human creativity and motivation. It is determined that the study of theoretical and methodological aspects of textbooks of psychological and pedagogical literature on the problem of development of divergence in junior school students is relevant, and it is necessary to conduct research from a theoretical point of view. The reasoning is given that the formation and development of divergent thinking is a predictable and externally controlled process compared to creativity.

Key words: divergent, attention, perception, process of associations, thinking, motive, activity, convergence, reproductive, creative thinking, independent, heuristic, learning, didactic games, educational technology.

Kirish. Divergent tafakkur-bu muammoni tadqiq qilish uchun nostandart yondashuv qo‘llaniladigan ijodiy fikrlash shaklidir. Mavjud javobdan qoniqish yoki javobning to‘liq yetishmasligi o‘rniga, “Agar siz bunday harakat qilsangiz nima bo‘ladi?” - deb savol qo‘yish va shu savolning javobini topish uchun yana

boshqa yangi turdagi javobni izlashdan iboratdir. Divergent tafakkur – ko‘p imkoniyatlarni kashf etish orqali ijodiy g‘oyalarni shakllantirish uchun foydalaniladigan tafakkur jarayonidir.

Yaqqol qadamlar tashlash va to‘g‘ri chiziqli harakat qilish o‘rniga, inson vaziyatning turli jihatlarini baholaydi va turli natijalarga erishadi.

Divergent tafakkur – yangi va noan‘anaviy yo‘llar, yangi va noan‘anaviy imkoniyatlar, yangi va noan‘anaviy g‘oyalar va yoki yangi va noan‘anaviy yechimlarni qidirish va ko‘rib chiqishga undaydi.

Asosiy qism. Kelajak avlodni jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan bilimlarni “chiqarish” va ko‘nikmalarga ega bo‘lish qobiliyati bilan tarbiyalash uchun o‘qituvchining malakasini oshirish shaxsning salohiyatini, uning ijodiy bazasini qayta ishlab chiqarish sohasini ifodalashga qaratilishi kerak, pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur.

Dunyoda o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish psixologik-pedagogik tadqiqotlarda asosiy o‘rinni egallashi va pedagogik izlanishlarda fundamental yo‘nalishlardan biri ekanligini hayotiy tajribani o‘zi ko‘rsatmoqda. Ta‘lim-tarbiya jarayonida tafakkur turlarini shakllantirish va rivojlantirish, uning mazmuni, tashkil etish jihatlarini, nuqson va yutuqlari, strategiyasiga oid atroflicha tasavvurlarni hosil qilishga yordam beradi. Pedagogikada jamiyat va shaxs, kadrlarni tayyorlash, ularni kasbiy faoliyatga yo‘naltirish, xususidagi qarashlarni teran tadqiq etishga bo‘lgan ehtiyoj paydo bo‘ldi.

Mamlakatimizda yosh avlod ta‘lim-tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratilishi, xususan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta‘lim beruvchi o‘qituvchilarning psixologik-pedagogik tayyorgarligini nazariy-didaktik, metodik tayyorgarligini takomillashtirish, boshlang‘ich ta‘limni izchillik, uzviylik va tizimlilik prinsiplari asosida tashkil etishning me‘yoriy-huquqiy fundamenti yaratilmoqda.

Hozirgi zamonda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nafaqat mustahkam, chuqur bilimga ega bo‘lishi, balki ta‘lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni g‘ayritabiiy, mustaqil ravishda ijodiy hal qila oladigan va o‘quvchilarni divergent tafakkurini rivojlantiradigan bo‘lishi kerak.

Sharq ma‘naviy merosida ham shaxs tafakkuri muammosi turli yondashuvlar asosida tahlil qilinganligini kuzatishimiz mumkin. Jumladan, Forobiy ta‘limning nazariy muammolari, bilimlarni egallash, fikrlashning falsafiy, fiziologik va psixologik asoslari haqida keng to‘xtaladi. U obyekt va subyektni o‘zaro aloqasi, shaxsda kechuvchi murakkab fiziologik-psixik jarayonlar tahliliga katta e‘tibor qaratadi. Olimning fikricha, inson ma‘naviyatining oliy pog‘onasi ruh, aql va tafakkur bo‘lib, ular insonning bilish faoliyatiga xos bo‘lgan o‘ziga xos shakllarda namoyon bo‘ladi.

Forobiy insonni mavjudotning eng buyuk va yetuk mahsuli deb ataydi. U o‘zining ongi, aqli, sezish organlari orqali olamni har tomonlama o‘rganish qobiliyatiga egadir. Inson aqli yordamida butun mavjudotning mohiyatini tushunadi. «Aql, - deydi u, - jismlarni bunday xislatlardan holi holda tekshirganda u faqat jismlarning mohiyati nimadan iborat ekanligini va sezgilardan nimalar mavhumlashtirganini aniqlashga qaratilgan bo‘ladi. Jismni u bilan bog‘liq bo‘lgan belgilardan ajratib oluvchi aql faoliyati shu jismning faqat mohiyatini tekshirish uchun amalga oshiriladi» [8, 123].

Allomaning fikricha, insonning tanasi, miyasi, sezgi organlari tug‘ilishda mavjud, lekin aqliy bilimi, ma‘naviyati, ruhi, intellektual va axloqiy xislatlari, xarakteri, urf-odatlarini, ma‘lumoti tashqi muhit, boshqalar bilan muloqotda vujudga keladi. Insonning aqli, fikri ruhiy yuksalishning eng yetuk mahsuli bo‘ladi.

Buyuk Sharq mutafakkiri Abu Ali ibn Sino haqida «O‘rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar» nomli asarda batafsil to‘xtalib o‘tilgan. Uning «Tadbiri manozil» («Bolani maktabda o‘qitish va tarbiyalash») asarida o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini yaxshilash, bilim berish jarayonining samaradorligini oshirishda fanni egallashga qiziqish yuzaga kelishi va musobaqalashish istagi tufayli o‘quvchilarni birga o‘qitish zarurligiga diqqat qaratadi.

Ibn Sino suhbatdoshiga hurmat bilan yondashish haqida to‘xtalib, shunday deydi: «Sening fikring (bolaning) yuragiga yetib borib, unga o‘ylab, fikr yuritib ko‘rishga imkon bersin... Agarda sening suhbatdoshing yoki do‘sting sening so‘zlaringga va nasihatlariga e‘tibor bermayotganini sezsang, suhbatni boshqa vaqtga ko‘chir» [85, 145].

Ibn Sino insonning fikrlash qobiliyatiga, xayol-xotirasi va iroda sifatlariga yuqori baho beradi. Uning yordamida voqea va hodisalarni bir- biriga chog‘ishtirib, abstraksiyalash bilan haqiqatni yolg‘ondan ajratish mumkin, xotira yordamida esa idrok qilingan narsa va hodisalar kishi ongida mustahkam saqlanib qoladi va idrok qilingan bir obyektini ikkinchisidan ajratishga yordam beradi. Xayol kishi ongida ob‘ektiv voqelikning aks ettirilishidir, deb biladi.

Hozirgi vaqtda boshlang‘ich ta‘limda asosiy e‘tibor o‘quvchilarning mantiqiy ijodiy yoki nazariy tafakkurlarini rivojlantirishga qaratiladi.

Pedagogikada o‘quv jarayonida shaxsning tafakkurini samarali shakllantirish vazifasi o‘quv materialining mazmunini o‘zlashtirish yo‘li bilan yoki o‘quvchilar asosiy aqliy harakatlari orqali aqliy amallarga jalb etish va turli muammolarni hal qilish yordamida yechiladi.

Zamonaviy maktabda an'anaviy ta'lim tizimi o'tgan asrning o'ttizinchi yillarida J.Piaje konsepsiyasi va P.P.Blonskiy tomonidan ishlab chiqilgan bolaning aqliy rivojlanish nazariyasi asosida shakllandi. J.Piaje bolaning rivojlanishi "kutilmaganda" uning ichki qonunlariga muvofiq tarzda amalga oshadi deb hisoblagan. P.P.Blonskiy esa ta'lim tizimi ruhiy rivojlanishning shakllangan darajasiga tayanishi va mashq hamda shakllangan ruhiy funksiyalarga asoslanishi lozim deb hisoblagan [1]. Bundan, ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni va tashkil etilishi adekvat bo'lishligi zarur ekanligi kelib chiqadi [2].

Rivojlantiruvchi ta'lim o'zgacha asoslarda qurilgan, uning psixologik asosini quyidagi konsepsiya tashkil etadi. "Pedagogika kechagi kun bilan emas, balki bolalarning ertangi rivojlanish kuni bilan boshqarilishi kerak. Faqat shundagina u o'quv jarayonida hozirda yaqin rivojlanish xududida bo'lgan rivojlanish jarayonlarini jonlantira oladi"[3; 234-b.].

Ta'limni rivojlantirish nazariyasiga alohida e'tibor qaratilib, unga ijodiy tushuncha berilgan. Turli xil o'qitish usullarini bolaning rivojlanishiga ta'sirini o'rganib chiqilib, o'quvchilarning umumiy rivojlanishi uchun juda samarali bo'lgan boshlang'ich ta'limning didaktik tizimi yaratilgan[4,82]. Tizimning asosida quyidagi didaktik prinsiplar yotadi:

- yuqori darajadagi murakkablikda o'qitish; nazariy bilimlarning yetakchilik roli;
- dasturiy materiallarni tez-tez o'rganish;
- barcha o'quvchilarni rivojlantirish bo'yicha muntazam tizimli ravishda ish olib borish;
- maktab o'quvchilarining o'quv jarayoni to'g'risida xabardorligi, o'qitish mazmunining o'zgachaligi, chunki u maktab o'quvchilariga fan, adabiyot, san'at, moddiy madaniyat qadriyatlariga asoslangan dunyo haqida umumiy tasavvurni beradi.

Ta'lim mazmunining boyitilishi, yangi o'quv fanlarini o'quv dasturiga kiritish orqali erishiladi. O'qitish metodlari va uslublari uchun ko'p qirralilik, jarayonlilik, variativlik va ziddiyatlilikni (qarama-qarshiliklarni) hal qilish bilan tavsiflanadi. Yangi didaktik prinsiplarga asoslangan metodlar ta'lim mazmunini to'g'ridan-to'g'ri aks ettirish natijasi bo'lmagan aqliy faoliyat shakllarining paydo bo'lishiga yordam beradi, ammo pedagogik ta'sirlarni sintez qilish, umumlashtirish asosida, ya'ni psixologiyaning ichki ishi natijasida yuzaga keladi. Tafakkur sohasida bunday sintez nafaqat aqliy faoliyatning usullarini o'zlashtirishga, balki tafakkurning haqiqiy rivojlanishiga olib keladi. Bu ta'limning didaktik asosi o'quvchilarning o'zlari tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat orqali shartlangandir. O'quvchilar nafaqat muammolarni yechibgina qolmay, balki vazifaning mazmuni va uni hal qilish yo'llarini muhokama qilishadi, shuningdek turli xil hodisalarni kuzatish, taqqoslash, guruhlash, xulosalar chiqarish hamda qonuniyatlarni aniqlashtirishdan iborat hisoblanadi.

Vazifalarning tavsifi – aqliy faoliyatni yuklanganlik holatiga keltirish uchun material taqdim etadi. O'qituvchi jamoaviy izlanishni tashkillashtiradi, kerakli fikrlarni to'playdi, rahbarlik amalga oshiradi va o'quvchilarni ularni izlashga chorlaydi.

Ma'lumki, turli xil muammolarni hal qilishning umumlashtirilgan usullarini o'zlashtirish samarali tafakkur samaradorligini oshirishning muhim usuli hisoblanadi. Chunki, tafakkurda yetakchi rol umumlashtirishni shakllantirishga, ya'ni muammolar elementlari o'rtasida munosabatlarni, bog'lanishlarni o'rnatishga va shu munosabatlarni o'xshash vaziyatlarga o'tkazishga bog'liq. Umumlashtirish – faoliyatning barcha sohalariga, shu jumladan ta'limga ham tegishli bo'lgan invariant tavsifdir. Kengaytirilgan shaklda bu pozisiya mazmunli umumlashtirish nazariyasida o'z aksini topgan [70]. Mazkur nazariyaning yetakchi pedagogik g'oyasi - nazariy bilim va nazariy tafakkur asosida maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlar orqali bolalarda ma'lum intellektual qobiliyatlarni shakllantirish mumkin, degan g'oyani ilgari suradi. Bunday ta'limning asosini mazmunli umumlashtirish tamoyili tashkil etadi, unga ko'ra bola atrofdagi dunyoni insoniyat bilimi ilm-fan va madaniyat tarixida, aniqrog'i, mavhumdan aniqlikkacha bo'lgan tarzda o'rganishi kerak. Muayyan hodisani tahlil qilayotganda, o'qituvchining vazifasi bolaga uning mohiyatini ajratib olishga yordam berish, keyin esa bu mohiyatning yangi aniq namoyonlarini yaratishdan iboratdir. Bundan oddiy xulosa kelib chiqadi: mavzuga oid predmet materiallarining ochib berilishi – nazariy umumlashtirish, tushunchalar tizimidagi davrda yuz berayotgan voqealarni ochib berilishini namoyon etadi. Maxsus tayyorlangan mashg'ulot natijasida bola o'rganilayotgan materialning genetik kelib chiqishini o'rganishi kerak. "Ta'lim berishda ushbu tamoyilni amalga oshirish bolalardan aniq ob'ektiv harakatlar orqali ko'payishi va bir vaqtning o'zida o'rganilayotgan tizimning o'ziga xos namoyishlari uchun universal asos bo'lib xizmat qiladigan narsalarning alohida aloqasini o'rnatishni talab qiladi" [6; 415-b.]. G'oya bolaga har qandaydir hodisalarning universal shaklini ta'kidlash, tushuncha mazmunining kelib chiqishini aniqlashdan iborat bo'lgan mazmunli genetik umumlashtirishga yordam berishdan iboratdir. Keyingi o'zlashtirish mavhumlikdan aniqlikka o'tish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchining tafakkur turini rasional-empirikdan ilmiy- dialektikaga, unumdorlikka o'zgartirishga qaratilgan. Mazmunli-genetik umumlashtirish ilmiy mavzuning butun "shajara daraxti" o'sadigan "hujayralar"ning fundamental

tushunchalarini muhokama qilishni talab qiladi. Shuning uchun ushbu nazariyaga asoslangan o'quv dasturi ilmiy- nazariy tushunchalar tizimi sifatida qurilgan. O'qitishning yangi mazmunini o'quvchilar faqat o'qishga faol yondashishga asoslangan maxsus ishlab chiqilgan metodika yordamida o'zlashtirishi mumkin. Uning uchun asosiy holat - predmetni o'zgartiradigan harakatlar, ushbu predmetda umumiylikni kashf etish va ta'lim vazifalarini yechimini topish orqali undan xususiyni ajratishdir. O'quv vazifasini yechish usulini o'zlashtirish bo'yicha o'quvchining o'quv faoliyatini tashkillashtirish va turtki berish metodi yetakchi hisoblanadi. Yetakchilik – o'quv vazifasini hal qilish usulini o'zlashtirishda o'quvchining o'quv faoliyatini tashkil etish va rag'batlantirish usulidir. Ushbu jarayon o'quvchilar uchun muayyan o'quv vazifasini qo'yadigan o'qituvchining yordami bilan amalga oshiriladi; zarurat bo'lganida, o'quvchilar bilan birgalikda o'rganilayotgan predmetda muhim bo'lgan jihatni aniqlash va uni yechimini topish shartlarini o'zgartirish mumkin; qo'yilgan masalani yechimini mustaqil izlashi uchun o'quvchiga stimul beradi, ularga amalga oshirilayotgan tafakkur amallarini anglashga va ajratishga yordam beradi.

Shunday qilib, mazmunli umumlashtirish nazariyasida o'quvchilar ta'lim muammolarini hal qilishda barcha nazariy bilimlarni va tegishli ko'nikmalarni o'rganadilar, bu esa ularga xususiy holatlarni o'zlashtirishga qadar, qandaydir umumiylikni o'zlashtirishga imkon beradi. Muammoni hal qilishning asosiy vositasi sifatida aniq tafakkur harakatlari, xususan, umumlashtirish uchun mos bo'lgan tafakkur harakatlar qo'llaniladi.

Shuni qayd etishimiz joizki, mazmunli umumlashtirish nazariyasi divergent tafakkurni rivojlantirish masalasini alohida ajratib ko'rsatmaydi.

O'quvchilarda intellektual ko'nikmalarini shakllantirish zarurati g'oyasi ta'lim-tarbiya jarayonini optimallashtirish konsepsiyasida o'z aksini topdi [7]. Ushbu ko'nikmalar orasida quyidagilar unga tegishli deb hisoblanadi: faoliyatni rag'batlantirish, ma'lumotni puxta anglash, mantiqiy eslab qolish, o'quv materialini mantiqiy tuzish, undagi asosiy narsani ta'kidlash, mashqlarni mustaqil bajarish, o'quv-bilish faoliyatida o'zini o'zi nazorat qilish, muammoli kognitiv vazifalarni hal qila olish qobiliyati. O'quvchilar bunday ko'nikmalar tizimini maqsadli, rejali, tizimli ravishda shakllantirish sharti bilan yanada muvaffaqiyatli o'zlashtiradilar. O'quvchilar bajaradigan tadbirlarni murakkablashtirish jarayonida ko'nikmalar asta-sekin mazmun, shakl va tuzilish jihatidan murakkablashadi. Dastlab, harakatlar tashqi, keyin ichki rejada shakllanadi, so'ngra o'quvchilar ko'nikmalarining mohiyati bilan tanishadilar, keyin ularni turli sharoitlarda ishlatishni o'rganadilar. Agar o'quv jarayoni maqbul sharoitlarda davom etsa, intellektual ko'nikmalar muvaffaqiyatli shakllanadi.

Divergent tafakkurni ta'lim jarayoni orqali rivojlantirish zarurligi pedagogik jihatdan ravshan. Biroq, yosh bolaning divergent tafakkurini rivojlantirish muammosining psixologik-pedagogik darajasi yetarli emasligi ushbu yo'ldagi deyarli hal qilib bo'lmaydigan to'siq bo'lib qoladi.

Mazkur yo'nalishdagi mavjud tadqiqotlarni, shuningdek, boshlang'ich sinflar o'quvchilarining divergent tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan vazifalar tizimini yaratishda, psixologik-pedagogik asoslashda foydalanilishi mumkin bo'lgan tadqiqotlarni ko'rib chiqamiz.

Shunday qilib, quyidagi umumiy ko'rinishga keladigan ilmiy muammo aniqlanadi: har qanday ijodkorlikni rivojlantirish dasturi iqtidorli bolalar uchun foydali bo'ladi, lekin u ixtiyoriy o'quv faoliyati to'g'risida noto'g'ri g'oyalarni shakllantirib, iqtidorli bolalarning me'yoriy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin. Bunday bolalar uchun maxsus dastur ishlab chiqish kerak, bunda yetakchi o'rinni nafaqat ijodkorlikni rivojlantirish, balki motivasiyani rivojlantirish va o'quv-ilmiy- tadqiqot faoliyatini mustaqil ravishda tartibga solish qobiliyatini shakllantirish orqali egallash kerak.

Bola faoliyatida divergentlik va konvergentlik bir-biri bilan uyg'unlashadi: u faoliyatning ba'zi tarkibiy qismlarini, masalan, maqsad, konvergent usulda qurishi mumkin, boshqalari, masalan, ushbu maqsadga erishish usullari divergent usulda topilishi mumkin. Bundan tashqari, bola konvergent yoki divergent tarzda izlayotgan faoliyat tarkibiy komponentlarining munosabati, bola obyektini idrok etishda harakatlanishi bilan bir necha bor o'zgarishi mumkin.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida divergent tafakkurini rivojlantirishning nazariy jihatlariga oid tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: boshlang'ich sinf o'quvchilarining divergent tafakkurini shakllantirish va rivojlantirishga o'rgatishda ularda hosil bo'lgan hayotiy uquv va o'quv ko'nikmalarining o'ziga xos holatlariga asoslangan holda ta'lim-tarbiya tizimi tadqiq qilindi.

Ma'lumki insonlarning tafakkur qilishi ikkita divergent va konvergent fikr yuritish orqali amalga oshadi. Tarmoqlanishga asoslangan divergent tafakkur avvalgi metodlardan foydalanishni hisobga olgan holda, noyob g'oyalar yoki original holatlarga e'tiborni qaratadi. Jumladan, konvergent tafakkurda esa standart yechimdan foydalangan holda yangilik yaratishga e'tibor qaratilmaydi.

Konvergent tafakkur aniq javobni topishga, uni izlashga qaratiladi. Boshqa tomondan, divergent tafakkur mumkin bo'lgan javoblarni cheksiz deb hisoblaydi. Konvergent tafakkur sobit tomonlarni ya'ni bir

predmetni qora yoki oq tomonini ko‘radi xolos. Divergent tafakkur esa rangdor yechimlarni ko‘rgani holda istiqboldagi holatlarni ko‘rib chiqadi.

Adabiyotlar:

1. Abdinazarova Z.X. Pedagogik texnologiyalarning talabalar aqliy taraqqiyotiga psixologik ta'siri. Psix.fan.nomz...diss.-Toshkent, 2012.–144b.
2. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fanl. dokt. diss. – Toshkent, 2003. –276 b.
3. Alimova M.G. Formirovanie divergentnogo mishleniya u studentov pedagogicheskix spetsial'nostey v usloviyax sovremennogo vuza//Vestnik Vostochno-Sibirskoy gosudarstvennoy akademii obrazovaniya. 2012. № 17. S. 20-23.
4. Aslanova O.P. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tafakkur tezligini shakllantirish texnologiyasi. – Qarshi: Nasaf, 2019. –143 b.
5. Bahromov F., Burxonov S., Xudayorov O‘.. Ming bir boshqotirma. “FUTURE-BOOKS” nashriyoti, Toshkent-2020.-224 bet.
6. Ismailov A. va b. Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning matematik savodxonligini baholash (uslubiy qo‘llanma). Toshkent, “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 112 bet.
7. Yo‘ldoshev J.T. “Technology for diagnosing divergent thinking”. The Way of Science International scientific journal. Volgograd, 1(71) 2020.
8. Yo‘ldoshev J.T. Turli xil fikrlash boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining faoliyatida. Aktualnie vizovi sovremennoy nauki. LXI Mejdunarodnaya nauchnaya konferensiya. Ukraina, Vipusk 7(61). 26-27 iyulya 2021 g.